

Tomisław Giergiel

(Maria Curie-Skłodowska University, Poland)

<https://orcid.org/0000-0003-3335-8810>

e-mail: tomislaw.giergiel@mail.umcs.pl

Herb Kamionki – źródła i treść

The Coat of Arms of Kamionka – Sources and Content

ABSTRACT

The article presents the history of the Kamionka coat of arms in the Lubelskie Voivodeship. The author presents the genesis, sources and content of the coat of arms used by the city authorities in the eighties of the sixteenth century. It was a golden period in the city's development. The author also presents other heraldic and spragistic sources that may affect the process of creating the city's coat of arms. This analysis was submitted to the local government of Kamionka, which obtained city rights on January 1, 2021, and began preparations for the establishment of the coat of arms and other symbols. They were completed on November 30, 2021 with the adoption of a resolution on the establishment of the symbols of the Kamionka Commune and the rules for their use based on the conclusions presented here.

Key words: Kamionka, city coat of arms, sources, city seal

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Tomisław Giergiel, the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, 4A Maria Curie-Skłodowska Square, Lublin 20-031, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin			
SUBMITTED: 2021.10.01	ACCEPTED: 2023.01.12	PUBLISHED ONLINE: 2023.07.20	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS		 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES	

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia dzieje herbu Kamionki w województwie lubelskim. Autor prezentuje genezę, źródła i treść herbu używanego przez władze miasta w latach osiemdziesiątych XVI w. Był to złoty okres w rozwoju miasta. Autor prezentuje również inne źródła heraldyczne i sfragistyczne, które mogą obecnie być brane pod uwagę w procesie kreowania herbu miasta. Analiza ta została przekazana samorządowi Kamionki, który uzyskał prawa miejskie 1 stycznia 2021 r. i rozpoczął przygotowania do ustanowienia herbu oraz innych symboli. Zostały one zwieńczone 30 listopada 2021 r. podjęciem uchwały w sprawie ustanowienia symboli Gminy Kamionka i zasad ich używania w oparciu o przedstawione tutaj wnioski.

Słowa kluczowe: Kamionka, herb miasta, źródła, pieczęć miejska

Samorząd miejski jest wspólnotą terytorialną, w której tradycje heraldyczne są najbardziej ugruntowane¹. Najstarszą metrykę badań nad potencjałem źródeł w zakresie kreowania symboliki samorządowej posiadają prace prowadzone w lubelskiej szkole nauk pomocniczych historii stworzonej przez wybitnego historyka i heraldyka Józefa Szymańskiego². Ostatnie badania były realizowane w kilku kierunkach, zwłaszcza zgodności z zasadami heraldyki i weksylologii, a także zgodności z miejscową tradycją historyczną, co odpowiada dyspozycji wprowadzonej 29 grudnia 1998 r. do ustawy o odznakach i mundurach³.

Jednym z klasycznych przykładów jest sytuacja, gdy miejscowość uzyskuje status miasta, a wraz z nim prawo do ustanowienia i używania miejskich znaków samorządowych. Przykładem takiej miejscowości jest Kamionka położona w województwie lubelskim, w powiecie lubartowskim, która uzyskała status miasta z dniem 1 stycznia 2021 r.⁴ Przed samorządem stoi wyzwanie ustanowienia herbu i innych symboli oraz insygniów. Są to działania wymagające pełnego rozeznania źródeł heraldycznych dotyczących miejscowości. Kontekstem badań heraldycznych jest również wiedza o przeszłości Kamionki i jej roli dziejowej.

---

¹ Artykuł powstał na podstawie raportu z wykonania usługi badawczej – analizy źródeł heraldycznych dotyczących Kamionki z dnia 31 stycznia 2021 r. oraz na podstawie późniejszych badań.

² T. Giergiel, *Dorobek naukowy w zakresie heraldyki polskiej Józefa Szymańskiego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2018, 17 (28), nowa seria, s. 197–206. Opublikowane wyniki badań: *Materiały do polskiego herbarza samorządowego*, z. 1, red. H. Seroka, K. Skupieński, Lublin 1995.

³ Ustawa z dnia 21 grudnia 1978 r. o odznakach i mundurach, tekst jednolity: „Dziennik Ustaw” 2016 poz. 38.

⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 lipca 2020 r. w sprawie ustalenia granic niektórych gmin i miast, nadania niektórym miejscowościom statusu miasta, zmiany nazwy gminy oraz siedziby władz gminy, „Dziennik Ustaw” 2020, poz. 1332, § 2.

Kamionka należy do niezbyt licznej grupy miast, początkowo województwa sandomierskiego, a od 1475 r. województwa lubelskiego, lokowanych na prawie niemieckim (magdeburskim) już w średniowieczu. Tym samym już w średniowieczu nabyła wzmiankowane prawo do własnego, samorządowego herbu. Jak dotąd w najszerszym stopniu dzieje miasta Kamionki ukazali Feliks Kiryk i Jacek Szczepaniak⁵. Kamionka ma również opracowaną przez Janusza Łosowskiego historię kancelarii miejskiej⁶. Nie bez znaczenia jest fakt, iż zachowała się znaczna spuścizna źródłowa miasta przechowywana obecnie w Archiwum Państwowym w Lublinie⁷. Historiografia miejscowości wyróżnia się na tle innych małych miast poprzez naukowe wydanie księgi sądowej z lat 1481–1559⁸. Jest to, obok Opola Lubelskiego, najwcześniej zachowana w ziemi lubelskiej dokumentacja wytworzona w mieście szlacheckim.

Literatura przedmiotu ukazuje bardzo dynamiczny obraz własnościowy. Streszczając osiągnięcia historiografii, warto scharakteryzować kilka najważniejszych komponentów dziejów miasta, które są brane pod uwagę przy kreowaniu symboliki samorządowej. Kamionka po raz pierwszy została wzmiankowana w źródłach w 1415 r. Początkowo należała do rodu Tęczyńskich herbu Topór, a następnie Oleśnickich herbu Dębno. Lokowana została w latach 1450–1458, gdy właścicielem Kamionki był marszałek królestwa i wojewoda sandomierski Jan Głowacz Oleśnicki herbu Dębno, zmarły w 1460 r.⁹ Po lokacji miasto Kamionka posiadało status miasta prywatnego. Lokacja okazała się udana ze względu na trafne usytuowanie geograficzne, opiekę właścicieli, uzyskiwane przywileje oraz zapobiegliwość mieszczan.

W 1541 r. Kamionkę odziedziczył kasztelan poznański Andrzej z Górki herbu Łódzia, który wytyczył większy rynek i nowe ulice. Nowy Rynek rozmierzony został 10 maja 1549 r. przez wójta kamioneckiego Jana¹⁰. Układ ten przetrwał do czasów obecnych, łącznie z niektórymi nazwami

---

⁵ F. Kiryk, *Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny w dobie jagiellońskiej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace historyczne” 1972, 6 s. 132–133; J. Szczepaniak, *Historia miasta Kamionki od połowy XV wieku do roku 1869*, w: *Lubartów i ziemia lubartowska*, red. W. Śladkowski, B. Gašior, Lubartów 1993, s. 147–166.

⁶ J. Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997.

⁷ Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół: Akta miasta Kamionki.

⁸ *Księga sądowa miasta Kamionki w ziemi lubelskiej, 1481–1559*, oprac. A. Sochacka, G. Jawor, Lublin 2009 (Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Akta miasta Kamionki [dalej: AmK], sygn. 35/36/0/-/1 [Księga transakcji wieczystych i czasowych urzędu łączonego]).

⁹ M. Koczerska, *Jan Oleśnicki zwany Głowacz h. Dębno*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 23, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 764.

¹⁰ R. Szczygieł, *Lokacje miast w Polsce w XVI wieku*, Lublin 1989, s. 328.

ulic. Jest uznawany za przedsięwzięcie o wysokiej jakości i wartości przestrzennej. Co ciekawe, oś ulic Kamionki skręca w stosunku do północy o 1/16 kąta. Takie zorientowanie zalecał rzymski architekt Marcus Vitruvius Pollio (Witruwiusz), po to, aby wykluczyć wpływ „złych wiatrów” na domy mieszkalne, ulice i całe miasto. Dzieło Witruwiusza *O architekturze ksiąg dziesięć*, spopularyzowane w okresie renesansu, znane było w Polsce, jak widać, również podczas rozplanowania Kamionki¹¹. Jak pisze badacz układów urbanistycznych miast H. Mącik, możliwe jest rozpoznanie miary użytej przy rozmierzaniu Kamionki (łokieć chełmiński)¹². Ten charakterystyczny układ urbanistyczny, wywodzący się z rzymskich i renesansowych wzorców, był jednym z najważniejszych atutów podnoszonych przy argumentacji na rzecz odzyskania praw miejskich.

Kolejnym właścicielem miasta był Jan Szamotulski herbu Nałęcz, który w 1570 r. przekazał kościół w Kamionce kalwinistom. W 1620 r. dziedzicem miasta został starosta parczewski Piotr Daniłowicz herbu Sas. Z kolei w 1645 r. właścicielem Kamionki został starosta krzepicki i rotmistrz królewski Jacek Michałowski herbu Jasieńczyk. Następnie w roku 1661 r. miasto przeszło w ręce wojewody płockiego i starosty krzepickiego Jerzego Samuela Prażmowskiego herbu Belina. W 1720 r. miasto należało do księcia Michała Puzyny herbu Oginiec. W roku 1728 Jadwiga Niemyńska, żona podsędka lubelskiego Wojciecha Kazimierza Niemyskiego herbu Jastrzębiec, ofiarowała Kamionkę swej wnuczce Jadwidze Peplowskiej herbu Gozdawa. W roku 1735 Kamionka należała do Michała Bielińskiego herbu Junosza, a w 1799 r. dobra kozłowieckie wraz z Kamionką nabył od starosty czerskiego Franciszka Bielińskiego XI ordynat Ordynacji Zamojskiej Aleksander August Zamoyski herbu Jelita¹³. Nie jest to dokładny wykaz właścicieli, lecz jedynie wyliczenie przedstawicieli znamienitych rodów polskich dzierżących Kamionkę, co w sumie tworzy zespół aż 12 herbów szlacheckich, których treść i forma mogła oddziaływać na kształtowanie się znaku miasta. Tak się jednak nie stało.

Pomimo tak częstych zmian właścicieli samorząd Kamionki funkcjonował bardzo sprawnie. Władze miasta pochodziły z wyboru. Były to organy sądowe i administracyjne: obierany wójt, który wraz z ławnikami tworzył ławę, czyli sąd miejski, oraz burmistrz, stojący na czele rady miejskiej. U schyłku XVIII w. doszły nowe urzędy: miejskich podskarbach, asesorów,

¹¹ Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, tłum. K. Kumaniecki, wstęp A. Sadurska, Warszawa 2004, ks. I, rozdział VI.

¹² H. Mącik, *Układy urbanistyczne miast w XVI wieku na pograniczu Małopolski i Rusi Koronnej – zarys problemu*, w: *Sztuka pograniczy. Studia z historii sztuki*, red. L. Lameński, E. Błotnicka-Mazur, M. Pastwa, Lublin–Warszawa 2018, s. 41–59.

¹³ J. Szczepaniak, *op. cit.*, s. 149–150.

a nawet dyrektora aukcji publicznych¹⁴. Władze urzędowały w ratuszu, w którym w 1594 r. urządzono izbę sądową. Na rynku w Kamionce wybudowano pręgierz. Źródła wymieniają wiele rzemioł i zajęć uprawianych w Kamionce. Działali tam szewcy, krawcy, kołodzieje, cieśle-stolarze, kowale, piekarze, młynarze, browarnicy, rzeźnicy, solarze, czapnicy, rymarze, siodlarze, rybacy, tkacze, kuśnierze, rudnicy, a także miecznik¹⁵.

W mieście odbywały się targi co sobotę oraz dwa jarmarki: w dzień św. Piotra i Pawła (29 czerwca) i św. Katarzyny (25 listopada). Pierwszy z nich nawiązuje do odpustu w dniu święta patronów kościoła parafialnego pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Kamionce¹⁶. Nie znamy jednak innych przejawów kultu tych świętych. Wiadomo z kolei, że w kościele parafialnym odprawiono uroczystość z okazji poświęcenia nowego ołtarza z obrazem patrona Korony Polskiej Stanisława Kostki w 1637 r., w niedługim czasie po jego beatyfikacji. Jak zapisano w księdze wieczystej miasta, do Stanisława Kostki mieszkańcy mieli „wielkie nabożeństwo i affekt”¹⁷. Poza tym w mieście i parafii działały bractwa: pocieszenia NMP, miłosierdzia i różańcowe. Kamionka znajdowała się w rękach Zamoyskich aż do 1869 r., tj. do czasu utraty praw miejskich. Decyzja ta związana jest z udziałem mieszkańców Kamionki w powstaniu styczniowym. W nocy z 22 na 23 stycznia 1863 r. wzięli oni udział w ataku na garnizon rosyjski w Lubartowie, który zakończył się porażką powstańców. Ci, którzy nie polegli, za swój zapał zapłacili ranami, wyrokami śmierci, zesłaniem lub nadzorem policji¹⁸.

Przedstawiona wyżej charakterystyka przemian dziejowych miasta tworzy ważny kontekst analizy źródeł heraldycznych dotyczących Kamionki. Ich poszukiwania należy rozpocząć od analizy materiału sfragistycznego. Zazwyczaj jest on w dziejach mniejszych miejscowości nośnikiem treści heraldycznych. Kamionka uniknęła losu innych miast szlacheckich, jak Michów czy Radomyśl nad Sanem, których pieczęcie nie zachowały się, co wynika z zestawienia w *Katalogu pieczęci miast szlacheckich województwa lubelskiego*¹⁹. Z okresu staropolskiego w polskich zbiorach zachował się tylko jeden zabytek w postaci odcisku pieczęci Kamionki

¹⁴ J. Łosowski, *Kancelarie*, s. 40.

¹⁵ F. Kiryk, *op. cit.*, s. 133; J. Szczepaniak, *op. cit.*, s. 152; *Księga sądowa*, nr 56, 59, 363, 374.

¹⁶ F. Kiryk, *op. cit.*, s. 132; *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, oprac. S. Kuraś, *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 3, Warszawa 1983, s. 94.

¹⁷ J. Łosowski, *Kancelarie*, s. 151.

¹⁸ J. Smolarz, *Lubartowskie realia powstańcze (1861–1864)*, w: *Lubartów i ziemia lubartowska*, t. 5, Lublin 1964, s. 105.

¹⁹ J. Łosowski, *Katalog pieczęci miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII w.*, w: *Ludzie i herby w dawnej Polsce*, red. P. Dymmel, Lublin 1995, s. 271–295.

(z herbem) uwierzytelniającej dokument. Nie jest to jednak sytuacja wyjątkowa w dziejach polskich miast.

Jego odrys wykonany przez Franciszka Piekosińskiego wydał Wiktor Wittyg w wydawnictwie *Pieczęcie miast dawnej Polski*, określając chronologię powstania pieczęci na wiek XVII. Chronologia ta będzie zmieniona i sprecyzowana w toku dalszych badań.

Ryc. 1. W. Wittyg, *Pieczęcie miast dawnej Polski*, Kraków 1905, s. 104–105.

Ryc. 2. F. Piekosiński, *Kamionka*, rys. pieczęci, w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie, nr inw. MNK VIII-rkps-555/16. Fot. Karol Kowalik, Pracownia Fotograficzna MNK, 2021 r.

Według wzmiankowanych wyżej badaczy w zatartej części legendy wystąpiła litera T, co skłania do odczytu całości napisu jako SIGILLUM CIVITATIS KAMIONKA. Wiktor Wittyg uznał, że znak na pieczęci „wyobraża na tarczy wyginanej cztery linie na końcach zakrzywione w przeciwną stronę, a ułożone kształtem szubieniczki, nad tarczą dwie palmowe gałązki ukośnie skrzyżowane”²⁰. Należy tutaj dodać, że użyty termin szubieniczka posłużył do określenia układu, czy raczej rozłożenia owych linii, przypominającego układ stosowany w popularnej grze właśnie o nazwie „szubieniczka” (dzisiaj zwanej „kółko i krzyżyk”). Jej zasady jako typowej gry studenckiej oraz przykładowy rysunek jej układu opublikował Łukasz Gołębiowski już w 1831 r.²¹

Kilku badaczy włączyło do swoich zestawień herbów opis rysunku pieczęci podany przez Wittygą, lecz bez jego reprodukcji. Antoni

²⁰ W. Wittyg, *Pieczęcie miast dawnej Polski*, Kraków 1905, s. 104–105.

²¹ Ł. Gołębiowski, *Gry i zabawy różnych stanów w kraju całym lub w niektórych tylko prowincjach*, Warszawa 1831, s. 23, fig. 1.

Chomiccki w 1939 r. powtórzył opis w ślad za W. Wittygiem²². Tak samo postąpił Marian Gumowski, włączając za Wittygiem tę pieczęć z herbem do opracowania pieczęci i herbów miejscowości województwa lubelskiego. Również chronologię określił jako XVII w., jednak herb opisał jako „cztery nawzajem skrzyżowane haki, umieszczone na tarczy”²³.

Oryginalny odcisk tej pieczęci, znajdujący się w Muzeum Narodowym w Krakowie (Biblioteka Czartoryskich), po raz pierwszy zbadał Janusz Łosowski i opisał w swoim katalogu pieczęci miast szlacheckich województwa lubelskiego. Reprodukował fotografię odcisku i podał datę jego użycia (1581 r.). Opis wyobrażenia napieczętnego dokonany przez tego badacza jest następujący: „W polu pieczęci znajduje się tarcza, a na niej cztery krzyżujące się klamry, z których dwie w słup i dwie w pas. W środku między nimi rozetka. Nad tarczą znajduje się witka roślinna w kształcie litery M.”²⁴. W artykule będącym analizą pieczęci miast szlacheckich przedmioty heraldyczne tworzące to godło Janusz Łosowski nazwał jednak „hakami”²⁵.

Henryk Seroka identyfikując omawiane przedmioty, dokonał blazonowania herbu Kamionki: „w polu tarczy cztery skrzyżowane haki, po dwa w pas i w słup” oraz zrekonstruował w sposób najpełniejszy odczyt legendy w otoku pieczęci: SIGILLVM OPPIDI KAMIONKA²⁶. Należy zauważyć, że odczyt ten jest inny niż W. Wittyga i F. Piekosińskiego. Legendę wykonano majuskułą o kształcie zbliżonym do kapitały humanistycznej. Jej treść świadczy o ogólnomiejskim charakterze pieczęci. Posługiwały się nią władze miasta, ale nie była przypisana do jednego urzędu, a reprezentowała całą społeczność miasta, co jest ważną przesłanką przy interpretacji jej znaczenia i treści.

Omawiana pieczęć jest pieczęcią herbową, czyli w polu pieczęci znajduje się wizerunek wykształconego herbu. Poniżej reprodukuje nową fotografię tej pieczęci, która pozwala na określenie cech stylistycznych.

H. Seroka określił tarczę tego herbu jako renesansową. Świadczy o tym stylizacja tarczy. Krawędź jej głowicy utworzona jest z dwóch wypiętrzonych łuków, zawiniętych po obu stronach w formę zwojów znaną z kartuszy, schodząca do podstawy łagodnymi łukami. Dokładny czas używania tej pieczęci wyznacza jej użycie na akcie rewizji czopowego wybieranego z miast województwa lubelskiego z 1581 r. (*Revisio perceptarum*

²² A. Chomiccki, *Herby miast i ziem polskich*, Warszawa 1939, s. 48.

²³ M. Gumowski, *Pieczęcie i herby miejscowości województwa lubelskiego*, Lublin 1959, s. 44.

²⁴ J. Łosowski, *Katalog*, s. 284; il. 21 (25).

²⁵ J. Łosowski, *Pieczęcie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII w.*, w: *Ludzie*, s. 251.

²⁶ H. Seroka, *Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2002, s. 173.

Ryc. 3. Pieczęć opłatkowa Kamionki w: *Revisio perceptarum pecuniarum exactionis ducillaris e civitatibus et oppidis pallatinatus Lublinensis*, 1581, s. 62, w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie, nr inw. MNK VIII-rkps-558/27. Fot. Karol Kowalik, Pracownia Fotograficzna MNK, 2021 r.

pecuniarum exactionis ducillaris e civitatibus et oppidis pallatinatus Lublinensis), znajdującym się w Muzeum Narodowym w Krakowie (Biblioteka Czartoryskich)²⁷. Można więc omawiany herb włączyć do wymienionych wyżej przejawów wysokiej kultury, jakimi Kamionka może się poszczycić w XVI w. Dokument ten zawiera odciski pieczęci również innych miast prywatnych ziemi lubelskiej: Bełżyc, Bychawy, Czemiernik, Goraja, Kocka, Końskowoli, Kurowa, Łęcznej, Markuszowa, Opola i Piask. Tak jak w przypadku Kamionki, są to jedyne znane zabytki pieczęci tych miast.

Zauważmy, że wybór godła Kamionki nie był przejawem manifestacji władzy zwierzchniej (właściciela miasta). Herby rodowe władających tą miejscowością możnowładców nie zainspirowały mieszczan podczas kreowania znaku wspólnoty miejskiej. Autor katalogu pieczęci miast szlacheckich woj. lubelskiego skonstatował, iż geneza wyobrażenia napieczętnego omawianego zabytku nie jest jasna²⁸. W katalogu tym znajdziemy również podobne wnioski dotyczące niektórych przedmiotów heraldycznych znajdujących się w herbach Biłgoraja (łabędź), Czemiernik (serce w aureoli z płomieni), Frampola (orzeł), Łęcznej (Baranek Boży oraz dzik) i Opola (bawola głowa).

Należy dodać, że nie tylko herby miast prywatnych zawierają symbole niejasnego pochodzenia. Jest to charakterystyczne również w przypadku herbów miast królewskich, nawet o takiej randze jak Lublin. Jednak

²⁷ Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich, MNK VIII – rkps. 558/27: *Revisio perceptarum pecuniarum exactionis ... oppidis pallatinatus Lublinensis ... anno 1581 ...* 1582, s. 62.

²⁸ J. Łosowski, *Katalog*, s. 284.

o ile symbole religijne czy wizerunki zwierząt pozwalają na szeroką analizę semiologiczną i antropologiczną, to interpretacja „czterech linii na końcach zakrzywionych w przeciwną stronę” powinna zawęzić nasze poszukiwania do sfery przedmiotów lub narzędzi gospodarczych. Pytanie, czy wywodziły się z dominującej formy gospodarowania, czy były śladem specjalizacji wyróżniającej miasto spośród innych występujących powszechnie zajęć typu szewstwo lub młynarstwo.

Obiekty stanowiące omawiane godło kojarzone są z klamrami (takiego określenia użył Janusz Łosowski). Tego typu przedmioty heraldyczne znane są w polskiej heraldyce rycerskiej od średniowiecza. W wydaniu najstarszego polskiego herbarza, którego autorstwo przypisywane jest Janowi Długoszowi, przy opisie herbu Cholewa jego wydawczyni, Helena Polackówna, zamieściła następującą interpretację: „Klamry te służyły do wspinania się po ostrokołe lub murze warowni, aby wtargnąć do środka”²⁹. Klamry występują w odmianie klamer obłęzniczych lub ciesielskich oraz zazwyczaj w towarzystwie innych przedmiotów (jak w herbie Cholewa). Z kolei same klamry ciesielskie przedstawia jedna z odmian herbu Cholewa znana z dzieła *Gniazdo cnoty* Bartosza Paprockiego³⁰. Z uwagi na to, że inspiracji godła miasta można szukać wśród przedmiotów codziennego użytku, w tym narzędzi rzemieślniczych, można dodać, że klamrę ciesielską przedstawiały godła cechów ciesielskich Krakowa, Kazimierza i Kleparza w XVII w.³¹

Jednak przedmioty na pieczęci Kamionki nie mają obu zakończeń równolegle skierowanych w jedną stronę, co zazwyczaj charakteryzuje klamry. Na pieczęci Kamionki kąty zakrzywionych zakończeń są ułożone nierównolegle wobec siebie. Są to raczej przedmioty zbliżone do wydłużonych haków. Tego typu przedmioty są zadomowione w heraldyce i systemach znaków rzemieślniczych bądź własnościowych. Służyły do rwania, chwytania lub wyciągania. Haki są symbolem zawodu mincerskiego, gdyż służyły do przenoszenia gorących canów (sztabek przetopionego metalu). Występują na monetach jako znaki mennicze w postaci skrzyżowanej, np. na trojakach gdańskich Zygmunta Starego³². Podobny układ haków zastosował w 1535 r. na swojej pieczęci burmistrz miasta

²⁹ H. Polackówna, *Stemmata Polonica. Rękopis nr 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenalu w Paryżu*, w: *Prace sekcji historii sztuki i kultury Towarzystwa Naukowego we Lwowie*, t. 1, Lwów 1929, s. 230.

³⁰ B. Paprocki, *Gniazdo z kądem herby rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego [...] początek swoy maia*, W Krakowie, z drukarni Andrzej Piotrkowczyka, 1578, s. 1123.

³¹ A. Chmiel, *Godła rzemieślnicze i przemysłowe krakowskie od połowy XIV w. aż do XX w.*, Kraków 1922, s. 4, fig. 20.

³² D. Ejzenhart, *Herby i znaki mennicze na trojakach polskich*, Wrocław 2008; T. Iger, *Katalog trojaków polskich*, Warszawa 2008.

Kleparza Florian Fredel, który był z zawodu powroźnikiem³³. W warsztacie powroźniczym haki były umiejscowione na wrzecionie. Haki mennicze i powroźnicze posiadają jednak zakrzywienie (zwane rogiem) tylko na jednym końcu. W średniowieczu używano również haków, które posiadały zakrzywienia na dwóch końcach w stronę przeciwną. Były to tzw. wilcze haki służące do chwytania wilków, stosowane w herbach wielu miast niemieckich, np. Dernbach w Nadrenii-Palatynacie (odpowiednikiem wilczych haków w polskiej heraldyce są wilczekosy o zupełnie innej formie). Jak widać, haki na pieczęci Kamionki, chociaż niejednoznaczne w treści, mogą symbolizować zawody metalowe, które były nadreprezentowane w Kamionce. F. Kiryk zauważył, że najczęściej występowały tam kowale obok kołodziejów (obie profesje musiały zresztą współpracować). Badacz ten nie wyszczególnił innych zawodów kamionkowiec związanych z branżą metalową: wydobywających rudę rudników (występujących w latach 1484–1494) oraz miecznika (1550–1556) wymienionych w księdze sądowej³⁴. Na omawianym obszarze istniały szczególnie dogodne warunki do eksploatacji i przerobu rudy darniowej, a ich związek z wymienionymi żelaznymi rzemiosłami w Kamionce wykazali Grzegorz Jawor i Andrzej Rozwałka³⁵. Na Lubelszczyźnie nie było zbyt wiele innych profesji w branży żelaznej. Oprócz wymienionych Bożena Nowak odnotowuje jeszcze funkcjonowanie w Lublinie ślusarzy, nożowników i kotlarzy, co było związane z zapotrzebowaniem dużego miasta. Co ciekawe, kilku ze ślusarzy lubelskich zaopatrywało się w produkty rudników i kowali z Kamionki³⁶. Miejscowość ta stała się lokalnym centrum rzemieślniczym i punktem wymiany handlowej³⁷.

Z uwagi na to, że końcówki haków widocznych w pieczęci Kamionki nie są zakrzywione w sposób bardzo ostry (zakończenia są tępe/obłe), należy również zauważyć pewne ich podobieństwo do haków panwio-
wych (solnych), zwanych kluczami panwioowymi, choć w rzeczywistości

---

³³ Na tarczy renesansowej dwa haki odwrócone ku brzegom tarczy ukośnie skrzyżowane z poprzecznicą. Por.: *Poczet sołtysów, wójtów i burmistrzów miast, jurydyk, wsi i gmin przyłączonych do Krakowa do 1915 roku*, oprac. B. Kasprzyk, Kraków 2013, s. 113.

³⁴ F. Kiryk, *op. cit.*, s. 133; *Księga*, nr 56, 59, 363, 374.

³⁵ G. Jawor, A. Rozwałka, *Wytopy i dystrybucja żelaza w XV–XVI w. w świetle najstarszej księgi sądowej miasta Kamionki w ziemi lubelskiej i źródeł archeologicznych*, „*Archeologia Polski Środkowowschodniej*” 2008, 10, s. 163–172.

³⁶ B. Nowak, *Rzemiosło Lublina od XIV do połowy XVI wieku*, Lublin 1991, s. 52–57; G. Jawor, A. Rozwałka, *op. cit.*, s. 169.

³⁷ M. Kołacz-Chmiel, *Zasięg rynku lokalnego a pochodzenie terytorialne mieszkańców Kamionki w ziemi lubelskiej (w świetle najstarszej księgi sądowej z lat 1481–1559)*, w: *Rynki lokalne i regionalne w XV–XVIII*, red. P. Guzowski, K. Boroda, Białystok–Kraków 2013, s. 23, 33.

przypominały one bardziej kształt litery S³⁸. Wykorzystywano je w niezwykle ważnej gałęzi gospodarki związanej z przetwórstwem soli. Klucze panwiowe służyły do zawieszania nad paleniskiem panwi (płytkich, metalowych naczyń), w których odparowywano solankę. Dobrze znanym znakiem miejskim zawierającym te symbole jest herb Kołobrzegu, który obecnie jest złożony z wielu elementów, ale w XVI w. składał się z dwóch kluczy panwiowych³⁹. Klucze panwiowe szerzej występują w heraldyce miast niemieckich dawniej związanych z gospodarką solną. W herbach występuje zazwyczaj jeden klucz (dawny znak miejski – „gmerk” Koszalina⁴⁰), dwa klucze (Kołobrzeg) lub trzy klucze (Bad Salzdetfurth). W praktyce zestaw potrzebny do warzenia liczył 49 kluczy⁴¹. W herbach zestaw ulegał redukcji dla czytelności komunikatu wizualnego, zgodnie z zasadą *pars pro toto*. Warto zauważyć, że klucz panwiowy używany jako „gmerk miasta” Koszalina przeszedł zmiany formy z łagodnych do „kanciastych” i w latach trzydziestych XX w. swym graficznym wyglądem przypominał znak „runiczny”⁴².

Wzmianki źródłowe dotyczące gospodarki solnej i handlu solą na Lubelszczyźnie, zwłaszcza w małych ośrodkach miejskich, są rzadkie, jednak wiadomo, że w nieodległym Lubartowie funkcjonowała warzelnia, wzmiankowana w 1578 r.⁴³ Warzono tam sól krakowską spławianą Wisłą, a następnie transportowaną lądem, zapewne przez Kamionkę. Posiadamy również potwierdzenie źródłowe uczestniczenia w gospodarce solnej samej Kamionki. W opisie transakcji jednej z nieruchomości z 1519 r. zawartym w *Księdze sądowej* znajduje się określenie jednego z domów jako „solnej stodoły”⁴⁴. Wzmianka ta nie doczekała się szerszej interpretacji w literaturze przedmiotu, a należy podkreślić, że jest jedynym tego typu przekazem źródłowym występującym w dokumentacji miast Lubelszczyzny okresu jagiellońskiego. Jedynie F. Kiryk określił wzmiankowaną budowlę jako związaną z handlem solą⁴⁵. Nie była to raczej warzelnia,

³⁸ A. Keckowa, *Żupy krakowskie w XVI–XVIII wieku (do 1772 roku)*, Wrocław 1969, s. 164.

³⁹ W. Strzyżewski, *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorza Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra 1999, s. 119.

⁴⁰ A. Gut, *Geneza i symbolika herbu Koszalina z 1938 roku*, „Scripta Historica” 2017, 23, s. 173.

⁴¹ A. Keckowa, *Inwentarz żupy solskiej z 1599 roku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1954, 2, 4, s. 703.

⁴² A. Gut, *op. cit.*, s. 167–176.

⁴³ A. Keckowa, *op. cit.*, s. 65; H. Gmiterek, P. Jusiak, R. Szczygieł, *Rozkwit miasta za czasów Mikołaja Firleja oraz jego córki Elżbiety*, w: *Lubartów w dziejach: od czasów najdawniejszych do współczesności*, red. R. Szczygieł, Lubartów 2018, s. 167.

⁴⁴ APL, AmK, sygn. 35/36/0/-/1, s. 122; por. *Księga*, nr 181, s. 120–121.

⁴⁵ F. Kiryk, *op. cit.*, s. 133.

w której znajdowały się urządzenia, jak klucze, na których zawieszano panwie z solanką, lecz zapewne magazyn soli beczkowej. „Solna stodoła” była wymieniona w księdze sądowej jako alternatywna nazwa domu, który niegdyś należał do mieszczanina Lucińskiego („dom Luciński”) i był przedmiotem obrotu jako siedziba mieszczańska. Zakupił ją pochodzący z Sernik lub Czemiernik szewc Stanisław Chlebek, który wszedł do stanu mieszczańskiego Kamionki. Pełnił tam przez wiele lat urzędy burmistrza, ławnika oraz rajcy⁴⁶.

Jak już wspomnieliśmy, zajmowanie się warzeniem lub handlem solą nie było profesją występującą często w miastach ziemi lubelskiej. F. Kiryk, który kompleksowo opracował dzieje tych miast w dobie jagiellońskiej, w źródłach odnalazł wzmianki o handlu solą dotyczące tylko większych ośrodków: Urzędowa, Łukowa i Kocka⁴⁷. Oczywiście należy również brać pod uwagę będący poza konkurencją Lublin. Z wieku następnego mamy informacje z „Rejestru poborowego województwa lubelskiego”, wymieniającego rzemieślników i zajęcia w Kamionce, o działalności tam dwóch solarzy⁴⁸. Solarze występują w Kamionce również w kolejnym rejestrze poborowym⁴⁹. Czy z tego powodu Kamionka mogła użyć na pieczęci kluczy panwiowych, na wzór innych miast biorących udział w gospodarce solnej? Jak pokazują wyżej wyliczone przykłady miast szlacheckich, bardzo częstym zjawiskiem jest brak jednoznaczności treści reprezentowanych przez przedmioty heraldyczne. Nie może to stanowić przyczyny odrzucenia takich przedmiotów podczas stanowienia herbu. Kamionka powinna je pielęgnować, gdyż były wynikiem świadomości heraldycznej poprzedników dzisiejszych władz miasta i przodków dzisiejszych mieszkańców, dla których omawiane symbole były emanacją najważniejszych z wyznawanych wartości. Bez względu na to, czy wystąpienie haków dotyczyło konkretnej profesji, jako symbol reprezentowały one wartości związane z zajęciami mieszkańców. Symbol informował każdego odbiorcę komunikatu – płynącego z pieczęci – o solidności mieszczan, ich zasobności i zapobiegliwości, wysokiej jakości ich pracy oraz o sukcesie finansowym. Używając dzisiejszych kryteriów i określeń, na pewno możemy mówić o kreatywności i „dobrym klimacie dla gospodarki” w złym wieku rozwoju Kamionki.

⁴⁶ *Księga*, wg indeksu; M. Kordas, *Z badań nad elitami małomiasteczkowymi w Polsce XV–XVI wieku. (Rajcy i ławnicy miasta Kamionki w ziemi lubelskiej)*, „Średniowiecze Polskie i Powszechnie” 2011, 3 (7), s. 217 oraz *Spis władz miejskich w Kamionce w latach 1482–1559*; M. Kocacz-Chmiel, *op. cit.*, s. 29, 31.

⁴⁷ F. Kiryk, *op. cit.*, s. 136, 145, 160.

⁴⁸ *Rejestr poborowy województwa lubelskiego (powiat lubelski i urzędowski z r. 1626, ziemia łukowska z r. 1620)*, oprac. J. Kolasa, K. Schuster; red. S. Inglot, Wrocław 1958, s. 141.

⁴⁹ Biblioteka Jagiellońska, rkps 7209 III, s. 136.

Obok hipotez nawiązujących do symboli kreowanych przez wspólnotę można również założyć z pewnym prawdopodobieństwem, że w polu pieczętnym umieszczono gmerk mieszczański, np. ówczesnego wójta, rajcy lub burmistrza (jak na wyżej wspomnianej pieczęci burmistrza miasta Kleparza), tym bardziej że aż dwóch kamionkowskich kowali sięgnęło po urzędy samorządowe. Kowale Mikołaj Szytka i Marek Pluskwa pełnili w Kamionce urzędy burmistrza, ławnika i rajcy⁵⁰. Urzędy te pełnił również wspomniany właściciel „solnej stodoły” Stanisław Chlebek. Z kolei badania nad elitą miasta Kamionki przeprowadzone przez Macieja Kordasa dowodzą, że mieszczaństwo kamionkowskie zajmujące się w szerokim stopniu rzemiosłem metalowym i handlem metalami posiadało stosunkowo dobrą sytuację materialną⁵¹. Ów gmerk być może używany był tylko przez jakiś czas, zaś bardziej złożona ikonografia mogła się kształtować nieco później. W XVII w. Kamionka znacznie ucierpiała w czasie wyniszczających wojen, co mogło się przyczynić do utraty tłoka omawianej pieczęci.

W literaturze znajduje się informacja o innej pieczęci Kamionki, będącej w posiadaniu urzędników miejskich w okresie tuż przed utratą praw miejskich. Jest to pieczęć ogólnomiejska, z legendą o specyficznej treści WVTOWSKA RADA MIASTA KAMIONKI. Publikowane informacje o tej pieczęci pochodzą od dwóch zasłużonych badaczy, którzy znali ją z autopsji niezależnie od siebie, podczas badania dokumentacji władz zaborczych. Pierwszym był Marian Gumowski, który badając „akty rządowe z 1868 r., jakie były w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie” (zapewne przed II wojną światową), widział pieczęć z „herbem, a to z figurą św. Piotra z dwoma kluczami w ręce”⁵². Drugą informację o zbliżonej treści wydobył w 1974 r. z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego w Leningradzie wybitny heraldyk Stefan K. Kuczyński⁵³. Informację tę przekazał autorowi badań nad kancelariami miast szlacheckich Januszowi Łosowskiemu, który opisał ją następująco: „W polu pieczęci znajduje się wyobrażenie św. Piotra z dwoma kluczami w ręku. W górnej części umieszczono ornament przypominający obłok”⁵⁴. Opis wyobrażenia potwierdza dokonana ostatnio autopsja raportu burmistrza Kamionki z października 1867 r. dla Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych Królestwa Polskiego, której dokonał Artur Górak

⁵⁰ G. Jawor, A. Rozwałka, *op. cit.*, s. 168.

⁵¹ M. Kordas, *op. cit.*, s. 214, 225.

⁵² M. Gumowski, *Pieczęcie*, s. 44.

⁵³ S.K. Kuczyński, *Polonica heraldyczne i sfragistyczne w zbiorach leningradzkich*, „Archeion” 1978, 66, s. 199–211.

⁵⁴ J. Łosowski, *Katalog*, s. 285.

w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu. W polu zachowanego tam odcisku lakowego oraz dwóch odcisków tuszowych (odciśniętych tym samym tłokiem) znajduje się pełnopostaciowe wyobrażenie św. Piotra. Należy więc negatywnie zweryfikować twierdzenie M. Gumowskiego o heraldyzacji wizerunku św. Piotra. Motyw „obłoku” wypełnia nie tylko górną część pola, lecz otacza postać apostoła. Atrybuty apostołskie na pieczęci są eksponowane w dość specyficzny sposób. Św. Piotr w heraldyce ukazywany jest jako trzymający klucze zazwyczaj za trzpienie. W omawianej pieczęci klucze są ukazane w nieznanym w heraldyce układzie pionowym. Trzymane przez apostoła sprawiają wrażenie jakby związanych, a ich główki w części chwytnej posiadają taki sam wykrój⁵⁵.

Należy podkreślić wystąpienie postaci tylko jednego z patronów kościoła kamionkowskiego, co jest odejściem od konwencji obowiązującej w heraldyce miejskiej. W herbach wielu miast polskich, w których miejscowa świątynia nosi wezwanie św. Piotra i św. Pawła, godła przedstawiają wizerunki konsekwentnie dwóch apostołów (Biecz, Strzegom)⁵⁶. Zdarza się samodzielne występowanie św. Piotra w herbach, ale związane jest z jego wyłącznym patronatem nad lokalnym kościołem lub wynika z innych powodów, np. nadania przywileju lokacyjnego w dniu święta tego apostoła (Ciechanów)⁵⁷. Występowanie na pieczęci Kamionki tylko jednego patrona kościoła może więc budzić zastrzeżenia jako zjawisko odchodzące od tradycji.

Kolejnym problemem jest chronologia używania tej pieczęci wobec czasu sporządzenia raportu (1867 r.). M. Gumowski uznał, że pieczęć ta musiała być w użyciu w XVIII w., a Henryk Seroka na podstawie treści legendy uznał, że pieczęć pochodzi z czasów rozbiorów⁵⁸. Szczegóły stylistyczne jej wyobrażenia wskazują jednak na epokę staropolską, być może okres jeszcze wcześniejszy niż wskazywany przez M. Gumowskiego. Pomimo podniesionych problemów interpretacyjnych i chronologicznych można przyjąć hipotezę o wykonaniu pieczęci ze św. Piotrem po zniszczeniach wojennych XVII w., być może w trakcie starań o odnowienie miasta przez wyżej wspomnianego Jacka Michałowskiego. W XVII w. można zaobserwować w Polsce proces sakralizacji w ikonografii miejskiej. Wystąpienie postaci świętego mówi o miejskiej religijności, realizacji

⁵⁵ Relacja dr. hab. Artura Górnika z Katedry Archiwistyki i Nauki Pomocniczych Historii w Instytucie Historii w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, któremu dziękuję za wyczerpujące informacje.

⁵⁶ P. Gołdyn, *Symbolika religijna i kościelna w herbach miast polskich do końca XX wieku*, Warszawa 2008, s. 67–68.

⁵⁷ W.J. Górczyk, *Herb Ciechanowa*, „Notatki Płockie” 2013, 58, 2, s. 3–7.

⁵⁸ H. Seroka, *Herby*, s. 173.

potrzeb duchowych mieszczaństwa i wartościach, do których odwoływało się jako wspólnota. Czy omawianą pieczęć należy brać pod uwagę podczas stanowienia symboli przez dzisiejszy samorząd? Z uwagi na brak tarczy heraldycznej i inne, wyżej wspomniane problematyczne kwestie, nie można z niej wywodzić przesłanek bardziej dystynktywnych niż z niekwestionowanej pieczęci heraldycznej z 1581 r. z herbem Kamionki.

Więcej wątpliwości przynosi trzecie źródło heraldyczne: namalowany w 1847 r. projekt herbu miasta przechowywany w Muzeum Narodowym w Warszawie (w postaci kopii sporządzonej przez Bolesława Podczażyńskiego), który już na pewno powstał w okresie zaborów⁵⁹. Literatura odnosi to dzieło do Kamionki, lecz raczej jest to projekt herbu miasta Kamieńsk w ziemi sieradzkiej. Według M. Gumowskiego herb przedstawia dwa skrzyżowane złote klucze w polu niebieskim (błękitnym)⁶⁰. Powstał on wśród innych projektów herbów miast podczas akcji zmierzającej do opracowania i legalizacji (narzucenia) przez władze zaborcze nowych herbów miast Królestwa Polskiego. Dokonała tego Heroldia Królestwa Polskiego przy współpracy Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych⁶¹. Sporządzony wówczas *Album herbów miast Królestwa Polskiego* zawiera projekty zniekształcające źródła heraldyki miejskiej, niekoniecznie osadzone w tradycji ikonografii napieczętej i przejawiające „radosną twórczość” różnych urzędników⁶². Szereg z nich stanowi cenne źródło i tworzywo stanowionych obecnie herbów, ale tylko w wypadku, gdy miasto nie posiada innej tradycji heraldycznej.

Być może znajomość *Albumu herbów* przez Mariana Gumowskiego wpłynęła na znamienne w skutkach pomyłkę. W wyżej wspomnianym opracowaniu pieczęci i herbów miejscowości województwa lubelskiego tego badacza, w części poświęconej Kamionce, przy opisie źródeł ikonograficznych dotyczących tego miasta reprodukowano pieczęć z dwoma kluczami, zupełnie niezwiązaną z Kamionką. Była to pieczęć wspomnianego wyżej miasta Kamieńsk w ziemi sieradzkiej (podstawa projektu znajdującego się w Muzeum Narodowym w Warszawie)⁶³. Pomimo zauważenia tej pomyłki przez jednego z recenzentów publikacji

⁵⁹ Muzeum Narodowe w Warszawie, Dział Dokumentacji Ikonograficznej i Dokumentacji Fotograficznej, sygn. 231/Kamionka.

⁶⁰ M. Gumowski, *Pieczęcie*, s. 44–45; H. Seroka, *Herby*, s. 173, p. 23.

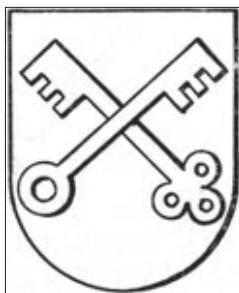
⁶¹ Informacje o tym przedsięwzięciu zbiera ostatnio Artur Górak, vide: idem, *System heraldyczny Bernharda von Koehnego w zastosowaniu do miast Królestwa Polskiego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2019, 18 (29) (nowa seria), s. 237–254.

⁶² H. Seroka, *Osiągnięcia prof. Mariana Gumowskiego na polu sfragistyki i heraldyki miejskiej Polski*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2013, 12 (23) (nowa seria), s. 133–146.

⁶³ M. Gumowski, *Pieczęcie*, s. 44–45.

Mariana Gumowskiego⁶⁴, zamieszczony tam rysunek herbu z dwoma kluczami (o odmiennych wykrojach główek), wywiedzionego z błędnie zidentyfikowanej pieczęci Kamieńska, szybko wszedł do obiegu jako „herb Kamionki”.

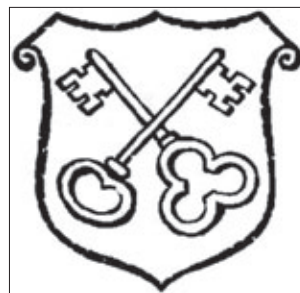
Do utrwalenia rzekomego herbu miasta z dwoma kluczami przyczyniła się zwłaszcza jego barwna i antykizowana postać opublikowana w pracy *Miasta polskie w tysiącleciu*⁶⁵. Nie jest dziełem przypadku, iż herby w tym wydawnictwie opracowali Marian Haisig i Zygmunt Wdowiszewski, przy współudziale Mariana Gumowskiego. Z kolei jego wersja bezbarwna ilustrowała część opracowania F. Kiryka zbierającego informacje o Kamionce⁶⁶.

Ryc. 4. M. Gumowski, *Pieczęcie*, s. 44–45.

Ryc. 5. *Miasta polskie w tysiącleciu*, tabl. LII.

Ryc. 6. F. Kiryk, *op. cit.*, s. 132.

Zapewne inaczej potoczyłyby się drogi kształtowania symboliki samorządowej Kamionki w literaturze powojennej i współcześnie, gdyby Marian Gumowski w swojej niezwykle „wpływowej” pracy nie popełnił pomyłki i zamiast pieczęci Kamieńska, reprodukowałby pieczęć Kamionki z Biblioteki Czartoryskich lub choćby rysunek F. Piekosińskiego, a nawet jego reprodukcję wydaną przez W. Wittyga.

Odrębnym przekazem sfragistycznym jest współczesna rekonstrukcja tłoka pieczęci (sprzed kilkunastu lat) przechowywana obecnie w Urzędzie Miasta Kamionki. Nieznana jest podstawa źródłowa tej rekonstrukcji ani jej chronologia (XIX w.?). Również interpretacja ikonografii stanowi problem dotąd nierozwiązany, choć w górnej części można doszukiwać się koziołka na czerwonym (szrafowanym) polu, a w dolnej części być może postaci świętego z rozpostartymi rękoma,

⁶⁴ H. Gawarecki, *Pieczęcie i herby miast województwa lubelskiego*, „Kalendarz Lubelski” 1972.

⁶⁵ *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 1, red. M. Siuchniński, Wrocław 1965, tabl. LII.

⁶⁶ F. Kiryk, *op. cit.*, s. 132.

Ryc. 7. Odcisk rekonstruowanej pieczęci przechowywanej obecnie w Urzędzie Miasta Kamionki, pocz. XXI w.

z krzyżem po lewej ręce. Warto pamiętać, że w Kamionce rozwijany był kult św. Piotra i św. Pawła. Czy odwzorowanie na omawianej rekonstrukcji nawiązuje do kultury religijnej mieszczan i jest śladem kontynuacji eksponowania św. Piotra na pieczęci z XVII w.? Gdyby tak było, należałoby obok symboli *prosperity* gospodarczej uznać symbolikę hagiograficzną za ważny i trwały element ikonografii miejskiej. Elementy te powinny być w równym stopniu brane pod uwagę przy dzisiejszym kreowaniu i stanowieniu symboli samorządowych.

Podsumowując wyniki kwerend w archiwach i muzeach w Warszawie, Lublinie, Krakowie oraz Petersburgu, należy stwierdzić, że dysponujemy oryginalną i autentyczną pieczęcią z herbem miasta z 1581 r., nieheraldyczną pieczęcią z II połowy XVII w. (znajdującą się w raporcie z 1867 r.) oraz rekonstrukcją pieczęci niezidentyfikowanej źródłowo. Do tego krótkiego katalogu nie wliczamy przedstawienia malarskiego projektu herbu z okresu zaborów, choć literatura odnosi go do Kamionki.

Przechodząc do obecnie stosowanych znaków samorządowych Gminy (Miasta) Kamionka, kilka słów należy poświęcić ich genezie. Po 1989 r. samorządowa gmina Kamionka zaczęła używać herbu z dwoma kluczami w wersji skopiowanej z *Miast polskich w tysiącleciu*, co poświadcza *Katalog gmin województwa lubelskiego* z 1994 r.⁶⁷ Na ten temat nie wypowiedziała się Komisja Heraldyczna przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji, nie konsultowano tego znaku z heraldykami i historykami. Herb pochodzący z publikacji *Miasta polskie w tysiącleciu* w odbiciu lustrzanym występował w materiałach informacyjnych gminy i stronie internetowej. Symbole gminy funkcjonowały w przestrzeni miasta: między innymi na tablicach z nazwami ulic i na przystankach autobusowych. Nie był

⁶⁷ *Katalog gmin województwa lubelskiego*, oprac. J. Krzyżanowski, Lublin 1994, s. 171.

stosowany konsekwentnie jeden wzór herbu – występował w dwóch odmianach (druga w postaci odbicia lustrzanego). Na wizytówkach urzędników Urzędu Miasta stosowano godło, które nie występowało w tarczy, nie można więc mówić o wykorzystaniu herbu. Należy stwierdzić, że znaki samorządowe Gminy (Miasta) Kamionka do 2021 r. nie były stosowane zgodnie z zasadami heraldyki. Nie były również zgodne z wyżej zrekonstruowaną miejscową tradycją historyczną.

Przy kreowaniu herbu miasta należy zwrócić uwagę nie tylko na źródła i tradycję heraldyczną, lecz również na funkcje herbów, zarówno w przeszłości, jak i obecnie. W XVI w. Kamionka używała pieczęci z herbem, która wynikała z prawa miejskiego i była powiązana z funkcją uwierzytelniania dokumentów miejskich. Jak pisał M. Adamczewski, użycie pieczęci miasta mogło nastąpić jedynie za zgodą całej rady miejskiej, a „dokumenty opatrzone pieczęcią miejską otrzymywały walor prawny świadectwa publicznego”⁶⁸. Taki walor posiada akt rewizji czopowego wybieranego z miasta, przechowywany w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie z 1581 r.

Nie znamy innych funkcji, jakie spełniał w okresie staropolskim herb Kamionki. Była miastem zbyt małym, żeby inwestować w eksponowanie herbu, albo źródła mówiące o tych przypadkach nie zachowały się, choć można wskazać przestrzenie użytkowania herbu miejskiego w innych ośrodkach. Funkcje użytkowe herbu miejskiego poza uwierzytelnianiem dokumentów były dość szerokie. Herb był obecny w wystroju dokumentów i ksiąg miejskich, na uniformach straży miejskich i bractw strzeleckich, na słupach (znakach granicznych), w sądownictwie miejskim, na chorągwiach miejskich i w uzbrojeniu, na budowlach miejskich i kościołach parafialnych, na budynkach wag miejskich, na wzorcach jednostek miary, na pieczęciach przeznaczonych do cechowania miar oraz w systemie znaków handlowych (plomby), cechowych, na miejskiej monecie, w sztuce i literaturze⁶⁹. Oczywiście większość z nich była możliwa do zastosowania tylko w miastach bogatych i społecznościach miejskich posiadających długą, rozbudowaną tradycję i strukturę, lecz możemy sobie wyobrazić eksponowanie herbu w przeszłości na ratuszu Kamionki (lub w jego wnętrzach), rozebranego w XX w.

Obecnie wiele z wymienionych dziedzin życia samorządnej wspólnoty wymaga obecności herbu. Organy miasta mają prawo używać pieczęci z herbem w sferze urzędowej. Szereg znaków i insygniów zawierających herb manifestuje władzę w mieście, oznacza siedzibę tych władz oraz idee

⁶⁸ M. Adamczewski, *Funkcje użytkowe herbu miejskiego do końca XVIII wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1999, 4 (15) (nowa seria), s. 69.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 67–99.

samorządności (sztandar, łańcuch, odznaka samorządowa, flaga). Jeszcze inne (banner, flaga stolikowa) sygnalizują ważne momenty w życiu miasta oraz przede wszystkim identyfikują i wyróżniają miasto spośród innych jednostek. Herb miejski stanowi element tworzący kulturę miasta⁷⁰.

Obecnie funkcjonuje kilka gmin i miast o nazwie zbliżonej do Kamionki: Kamionka Wielka (woj. małopolskie), Kamionna (woj. wielkopolskie), Kamieńsk (woj. łódzkie). Dwie z nich (Kamionna i Kamieńsk) posiadają historycznie ugruntowane herby, których godła przedstawiają klucze. Kamieńsk słusznie używa swojego herbu na podstawie pieczęci reprodukowanej przez M. Gumowskiego (i błędnie przyporządkowanej Kamionce), a więc przedstawiającej dwa klucze, czyli tak samo jak używany do 2021 r. bez podstawy prawnej i źródłowej znak Kamionki. Ponadto w obu przypadkach używano tych samych barw heraldycznych, co było sytuacją bardzo niepożądaną. Dwie gminy: Kamionka i Kamieńsk używały herbów wywiedzionych z godła znajdującego się na tej samej pieczęci, lecz tylko Kamieńsk czynił to prawidłowo, w zgodzie z informacją źródłową.

Kamionka, Kamieńsk i Kamionna charakteryzują się podobnym statusem i potencjałem. Nazwa i symbol graficzny są jednymi z podstawowych wyróżników identyfikacyjnych miejscowości. Kreowanie nowego znaku Kamionki, innego niż klucze, nie tylko naprawia błąd sprzed ponad 60 lat, lecz również przyczynia się do wyróżnienia miasta spośród podobnie identyfikowanych samorządów. Herb przedstawiający dwa klucze skrzyżowane piórami do góry i na zewnątrz posiada wiele miast, zwłaszcza w Wielkopolsce, gdzie kapituła katedry poznańskiej narzucała miastom należącym do biskupstwa symbol patrona diecezji św. Piotra⁷¹.

Bezrefleksyjna akceptacja błędnego herbu Kamionki nie służyła funkcji identyfikacyjnej miasta (pomijając tutaj wyżej wyjaśnione kwestie źródłowe). Jest to bardzo ważny wniosek, zwłaszcza wobec dynamicznie pojawiających się potrzeb w zakresie systemu identyfikacji wizualnej i wymogów nowoczesnej komunikacji, promocji samorządu, w tym budowania marki miasta. Współczesne wymagania marketingowe oraz życie publiczne skłaniają wręcz do ustalenia szczegółowych zasad i warunków (trybu) używania ustanowionych symboli samorządowych. Regulacje powinny objąć umieszczanie, wykorzystywanie, używanie i rozpowszechnianie symboli samorządowych, łącznie z ustaleniem wzoru wniosku o wyrażenie zgody na używanie symboli oraz określeniem konsekwencji

⁷⁰ W. Strzyżewski, *Herb w kulturze współczesnego miasta*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2019, 18 (29) (nowa seria), s. 256.

⁷¹ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000, s. 35 i nast.

w razie wykorzystania tych symboli w sposób niezapewniający im należytej czci i szacunku albo godzący w powagę i prestiż miasta lub narażenia na szkodę interesu miasta. W celu zapewnienia ochrony prawnej zasady i okoliczności używania symboli mogą być opisane w przyjętym regulaminie. Obecnie wiele trudności stwarza samorządom np. uczestnictwo pocztu sztandarowego w uroczystościach państwowych, zaznaczenie dni żałoby czy precedencja i kurtuazja heraldyczna wobec innych symboli samorządowych bądź państwowych.

Przed samorządną gminą miejską stało wyzwanie ustanowienia znaków samorządowych zgodnie z zasadami heraldyki i weksylologii oraz miejscową tradycją historyczną. Stanowienie znaków samorządowych od 2000 r. podlega obowiązkowej opinii Komisji Heraldycznej (organ opiniodawczo-doradczy ministra właściwego do spraw administracji publicznej do spraw związanych z heraldyką, weksylologią oraz falerystyką). Komisja wypracowała szczegółowe zalecenia dotyczące zasady tworzenia herbów, flag, sztandarów i pieczęci jednostek samorządu terytorialnego w Polsce, zasady ustanawiania wyróżnień przez samorządy (odznak honorowych, medali honorowych) i zasady sporządzania łańcuchów samorządowych. Po uzyskaniu statusu miasta i ze względu na strukturę wspólnoty samorządowej Kamionki jej herb reprezentuje społeczność zamieszkującą zarówno miasto, jak i wszystkie sołectwa wchodzące w skład gminy. Niemniej przy jego kreacji należy nawiązywać do tradycji heraldycznych ośrodka gminy, czyli miasta Kamionki, które posiadało prawa miejskie od XV w. do 1869 r.

Ustanowienie herbu, poza czynnościami formalnymi, polega na wyborze motywu heraldycznego w oparciu o niepodważalne argumenty naukowe, jednak osadzone w tradycji miejscowej. Stanowią one ogromną wartość w małych samorządach poprzez nasywanie lokalnej świadomości historycznej nieznanymi jej treściami dziejów miejscowych splecionych z dziejami narodowymi, respektując i kontynuując wielowiekowe dziedzictwo symboli historycznych, rozpoznawane w badaniach heraldycznych. Ostateczna decyzja należy do samorządnej wspólnoty, której znakiem jest herb. Jest to symbol bardzo ważny i żywy, z którym wiąże się szereg funkcji i silnych doznań, dlatego proces jego stanowienia powinien być naznaczony powagą i namysłem.

W dniu 21 września 2021 r. Rada Miejska w Kamionce jednogłośnie podjęła uchwałę w sprawie wystąpienia z wnioskiem do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji o zaopiniowanie projektów symboli Gminy Kamionki: herbu, flagi, pieczęci z herbem gminy, sztandaru, insygniów, a także projektu odznaki honorowej z projektem dyplomu. Realizacja graficzna tych symboli i ich uzasadnienie zostały oparte o wnioski z wyżej przedstawionej analizy. Po ich pozytywnym zaopiniowaniu przez

Komisję Heraldyczną oraz Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji w dniu 30 listopada 2021 r. Rada Miejska w Kamionce jednogłośnie podjęła uchwałę w sprawie ustanowienia symboli Gminy Kamionka i zasad ich używania⁷².

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival and museum sources (Źródła archiwalne i muzealne)

Archiwum Państwowe w Lublinie:

Akta miasta Kamionki, sygn. 35/36/0/-/1 [Księga transakcji wieczystych i czasowych urzędu łączonego].

Biblioteka Jagiellońska:

rkps 7209 III, Rejestr poborowy województwa lubelskiego z 1663 r.

Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich:

MNK VIII – rkps 558/27: *Revisio perceptarum peccuniarum exactionis... oppidis pallatinatus Lublinensis ... anno 1581 ... 1582.*

Muzeum Narodowe w Warszawie:

Dział Dokumentacji Ikonograficznej i Dokumentacji Fotograficznej, sygn. 231.

Printed sources (Źródła drukowane)

„Dziennik Ustaw” 2016, poz. 38.

„Dziennik Ustaw” 2020, poz. 1332.

Księga sądowa miasta Kamionki w ziemi lubelskiej, 1481–1559, oprac. A. Sochacka, G. Jawor, Lublin 2009.

Paprocki B., *Gniazdo zkąd herby rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego [...] początek swoy maia*, W Krakowie, z drukarni Andrzej Piotrkowczyka, 1578.

Rejestr poborowy województwa lubelskiego (powiat lubelski i urzędowski z r. 1626, ziemia łukowska z r. 1620), oprac. J. Kolasa, K. Schuster, red. S. Inglot, Wrocław 1958.

Stemmata Polonica. Rękopis nr 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenalu w Paryżu, wyd. H. Polackówna, w: *Prace sekcji historii sztuki i kultury Towarzystwa Naukowego we Lwowie*, t. 1, Lwów 1929.

Uchwała nr XXIX/200/2021 Rady Miejskiej w Kamionce z dnia 21 września 2021 r. w sprawie wystąpienia z wnioskiem do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji o zaopiniowanie projektów symboli Gminy Kamionki.

Uchwała nr XXXI/209/2021 Rady Miejskiej w Kamionce z dnia 30 listopada 2021 r. w sprawie ustanowienia symboli Gminy Kamionka i zasad ich używania.

Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, tłum. K. Kumaniecki, wstęp A. Sadurska, Warszawa 2004.

---

⁷² Uchwała nr XXIX/200/2021 Rady Miejskiej w Kamionce z dnia 21 września 2021 r. w sprawie wystąpienia z wnioskiem do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji o zaopiniowanie projektów symboli Gminy Kamionki; Uchwała nr XXXI/209/2021 Rady Miejskiej w Kamionce z dnia 30 listopada 2021 r. w sprawie ustanowienia symboli Gminy Kamionka i zasad ich używania.

Studies (Opracowania)

- Adamczewski M., *Funkcje użytkowe herbu miejskiego do końca XVIII wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1999, 4 (15) (nowa seria).
- Adamczewski M., *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000.
- Chmiel A., *Godła rzemieślnicze i przemysłowe krakowskie od połowy XIV w. aż do XX w.*, Kraków 1922.
- Chomicki A., *Herby miast i ziem polskich*, Warszawa 1939.
- Ejzenhart D., *Herby i znaki mennicze na trojakach polskich*, Wrocław 2008.
- Gawarecki H., *Pieczenie i herby miast województwa lubelskiego*, „Kalendarz Lubelski” 1972.
- Giergiel T., *Dorobek naukowy w zakresie heraldyki polskiej Józefa Szymańskiego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2018, 17 (28) (nowa seria).
- Gmiterek H., Jusiak P., Szczygieł R., *Rozkwit miasta za czasów Mikołaja Firleja oraz jego córki Elżbiety*, w: *Lubartów w dziejach: od czasów najdawniejszych do współczesności*, red. R. Szczygieł, Lubartów 2018.
- Gołdyn P., *Symbolika religijna i kościelna w herbach miast polskich do końca XX wieku*, Warszawa 2008.
- Gołębiowski Ł., *Gry i zabawy różnych stanów w kraju całym lub w niektórych tylko prowincjach*, Warszawa 1831.
- Górak A., *System heraldyczny Bernharda von Koehnego w zastosowaniu do miast Królestwa Polskiego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2019, 18 (29) (nowa seria).
- Górczyk W.J., *Herb Ciechanowa*, „Notatki Płockie” 2013, 58, 2.
- Gumowski M., *Herby miast polskich*, Warszawa 1960.
- Gumowski M., *Pieczenie i herby miejscowości województwa lubelskiego*, Lublin 1959.
- Gut A., *Geneza i symbolika herbu Koszalina z 1938 roku*, „Scripta Historica” 2017, 23.
- Iger T., *Katalog trojaków polskich*, Warszawa 2008.
- Jawor G., Rozwałka A., *Wytop i dystrybucja żelaza w XV–XVI w. w świetle najstarszej księgi sądowej miasta Kamionki w ziemi lubelskiej i źródeł archeologicznych*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej” 2008, 10.
- Katalog gmin województwa lubelskiego*, oprac. J. Krzyżanowski, Lublin 1994.
- Keckowa A., *Inwentarz żupy solskiej z 1599 roku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1954, 2, 4.
- Keckowa A., *Żupy krakowskie w XVI–XVIII wieku (do 1772 roku)*, Wrocław 1969.
- Kiryk F., *Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny w dobie jagiellońskiej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace historyczne” 1972, 6.
- Koczerska M., *Jan Oleśnicki zwany Głowacz h. Dębno*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 23, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.
- Kordas M., *Z badań nad elitami małomiasteczkowymi w Polsce XV–XVI wieku. (Rajcy i ławnicy miasta Kamionki w ziemi lubelskiej)*, „Średniowiecze Polskie i Powszechnie” 2011, 3 (7).
- Kuczyński S.K., *Polonica heraldyczne i sfragistyczne w zbiorach leningradzkich*, „Archeion” 1978, 66.
- Łosowski J., *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997.
- Łosowski J., *Katalog pieczęci miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII w.*, w: *Ludzie i herby w dawnej Polsce*, red. P. Dymmel, Lublin 1995.
- Łosowski J., *Pieczenie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII w.*, w: *Ludzie i herby w dawnej Polsce*, red. P. Dymmel, Lublin 1995.
- Materiały do polskiego herbarza samorządowego*, z. 1, red. H. Seroka, K. Skupieński, Lublin 1995.

- Mąćik H., *Układy urbanistyczne miast w XVI wieku na pograniczu Małopolski i Rusi Koronnej – zarys problemu*, w: *Sztuka pograniczy. Studia z historii sztuki*, red. L. Lameński, E. Błotnicka-Mazur, M. Pastwa, Lublin–Warszawa 2018.
- Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 1, red. M. Siuchniński, Wrocław 1965.
- Nowak B., *Rzemiosło Lublina od XIV do połowy XVI wieku*, Lublin 1991.
- Poczet sołtysów, wójtów i burmistrzów miast, jurydyk, wsi i gmin przyłączonych do Krakowa do 1915 roku*, oprac. B. Kasprzyk, Kraków 2013.
- Seroka H., *Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2002.
- Seroka H., *Osiągnięcia prof. Mariana Gumowskiego na polu sfragistyki i heraldyki miejskiej Polski*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2013, 12 (23) (nowa seria).
- Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, oprac. S. Kuraś, Dzieje Lubelszczyzny, t. 3, Warszawa 1983.
- Smolarz J., *Lubartowskie realia powstańcze (1861–1864)*, w: *Lubartów i ziemia lubartowska*, t. 5, Lublin 1964.
- Strzyżewski W., *Herb w kulturze współczesnego miasta*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2019, 18 (29) (nowa seria).
- Strzyżewski W., *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra 1999.
- Szczepaniak J., *Historia miasta Kamionki od połowy XV wieku do roku 1869*, w: *Lubartów i ziemia lubartowska*, red. W. Śladkowski, B. Gašior, Lubartów 1993.
- Szczygieł R., *Lokacje miast w Polsce w XVI wieku*, Lublin 1989.
- Wittyg W., *Pieczenie miast dawnej Polski*, Kraków 1905.

NOTA O AUTORZE

Tomisław Giergiel – dr hab., adiunkt w Katedrze Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii, Instytut Historii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania naukowe: średniowieczna i nowożytna spuścizna źródłowa ziemi sandomierskiej oraz lubelskiej, muzealnictwo.

ABOUT THE AUTHOR

Tomisław Giergiel – PhD with habilitation, assistant professor at the Department of Archival Studies and Auxiliary Sciences of History, the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. His scientific interests: medieval and modern source heritage of the Sandomierz and Lublin lands, museology.

